

Костенко М. А.,

помічник судді Верховного Суду України

ЗМІСТ І ФУНКЦІЇ РІВНОСТІ ВСІХ УЧАСНИКІВ СУДОВОГО ПРОЦЕСУ ПЕРЕД ЗАКОНОМ І СУДОМ ЯК КОНСТИТУЦІЙНОЇ ЗАСАДИ СУДОЧИНСТВА В УКРАЇНІ

Анотація. Стаття присвячена встановленню змісту та функцій конституційної засади рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом шляхом з'ясування його сенсу та способів її впливу на суспільні відносини з метою їх упорядкування. Розкривається двояке розуміння змісту засади та використані різні підходи встановлення її функцій. Звернено увагу на особливі умови реалізації досліджуваної засади.

Ключові слова: зміст, функції, конституційна засада рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом, правосуддя, судочинство.

Постановка проблеми. Конституційна засада рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом є однією з основних орієнтирів здійснення правосуддя в Україні. З'ясування її змісту та функцій є невід'ємною частиною правової теорії, котра впливає на практику, і, в підсумку, приведе до правильного використання громадянами своїх прав та обов'язків, а суду – здійснювати правозастосування.

Аналіз досліджень із цієї теми. Окремі аспекти з'ясування змісту та функцій засади рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом знаходимо у працях О.В. Вашанової, О.Ф. Ворнова, С.Є. Сгорова, О.О. Уварової, Я.Ф. Федорчукова, Т.І. Фулей.

Метою цієї статті є встановлення змісту та функцій конституційної засади рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом шляхом встановлення сенсу та способів її впливу на суспільні відносини з метою їх упорядкування.

Виклад основного матеріалу. Застосування принципів (засад – М.К.)¹ права, і в цьому найбільша проблема, є неможливим без розкриття їх змісту. Норма права – це завжди визначене правило поведінки, імперативне чи диспозитивне. Принцип права – це абстрактні імперативні вимоги. І саме їх абстрактне формулювання «відлякує» правозастосовців, яким на допомогу мають прийти науковці [1, с. 219]. Принципи права фіксують у своєму змісті необхідні й суттєві зв'язки, наявні в суспільстві і в праві, дозволяють встановити такий порядок, який найбільшою мірою сприяє їх зміцненню й розвитку [1, с. 219; 2, с. 116].

Сенс встановлюється за допомогою категорій, і тому його можна розуміти як суб'єктивне з подальшою нігілістичною відмовою від нього. Але як же інакше розуміти сенс? Ще Платон розумів (це було основою побудови ним світу ідей), що «чуттєве споглядання нічого не показує нам у чистому вигляді, таким, яке воно є в собі» [3, с. 122-123].

Зміст – це сенсова сторона поняття. Зміст – це те, що розуміється учасниками мовної взаємодії при використанні того чи іншого поняття. Але що означає розуміти? Це питання відноситься до числа нелегких у філософії і на нього відповідають різними способами. Головним тут є наступне: якщо в комунікативній взаємодії людина розуміє якесь поняття, то досягнуто ним розуміння може бути будь-яким чином реалізовано далі.

Наприклад, людина може перерахувати ту сукупність ознак, якими він користується для виділення предмета, що позначається поняттям, або, не знаючи чітко всієї сукупності ознак, він може назвати хоча б частину з них, а також далі уточнювати їх (експлікувати), або може назвати ті умови, за яких речення, що містить це поняття, виявляється істинним, або хоча б (це мінімальна вимога) вміє правильно вживати це поняття в мовній практиці [4, с. 62].

Кожне наукове поняття виникає в певних історичних умовах. Але у зв'язку з тим, що процес пізнання безперервний, то відбувається і безперервна зміна змісту понять, які поглиблюються, розширюються, збагачуються, уточнюються, стають більш конкретними. При цьому слід пам'ятати про умовне і відносне значення всіх визначень взагалі, які ніколи не можуть охопити всебічні зв'язки і явища в їх повному розвитку [5, с. 14].

Враховуючи досягнення філософії науки, зміст рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом як конституційної засади судочинства визначаємо двояко.

По-перше, зміст засади рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом складається з трьох юридично та етимологічно відокремлених категорій, що формують четверту:

1. рівності;
2. рівності перед законом;
3. рівності перед судом;
4. рівності перед законом і судом.

Використовуючи зазначені вище підходи до з'ясування сутності рівності, доходимо висновку, що в сучасних умовах, рівність як юридико-філософська категорія – це суспільний вимір свободи кожної людини.

Рівність перед законом означає рівне застосування норми права щодо тих, хто перебуває в рівних умовах, а рівне застосування норми права щодо осіб, які перебувають у нерівних умовах само по собі може бути формою здійснення нерівності. Синонімом до рівності всіх перед законом варто вважати поняття «правова рівність».

Рівність перед судом необхідно розглядати як рівність перед суддею (колегіальним складом суду), для якого всі учасники провадження мають бути рівними, засновуючись на базовому понятті рівності. В цьому контексті рівність виступає для суду як обов'язок її дотримання.

Рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом необхідно розуміти як рівність учасників перед правосуддям. Синонімом можна вважати поняття «рівноправ'я».

По-друге, у вітчизняних нормативно-правових актах передбачається можливість встановлення змісту засади рівності учасників перед законом і судом, встановлюючи фактори, в яких може проявляється нерівність: стать, вік, раса тощо. Проаналізувавши виклад норм права, доходимо висновків, що це може бути: вік; стать; раса; колір шкіри; мова; релігія; політичні чи інші переконання; національне походження (етнічне походження); соціальне походження; майновий стан; народження; зобов'язання; інші ознаки (генетичні особливості, зовнішність, акцент, хвороба тощо).

¹ У статті вживатиметься термінологія «засада» та «принцип» як синоніми залежно від цитування авторів.

Ця кількість ознак невичерпна. Перелік щоразу збільшується. В текстах міжнародних документів передбачається близько тридцяти різних ознак. Коло ознак, на підставі яких дискримінація забороняється, все більше і більше розширюється.

На думку О.В. Вашанової, аналіз міжнародних документів дозволяє розділити всі ознаки на дві групи: «природні» і «соціальні». «Природні» ознаки (тобто фізіологічні та психологічні особливості людини), в свою чергу, умовно діляться на «вроджені» і «набуті». До «вроджених» відносять: стать, раса, колір шкіри, генетичні характеристики. Перші три ознаки, згадуються практично у всіх міжнародних текстах, які стосуються проблеми дискримінації. До «набутих» ознак можна віднести: здоров'я, працездатність, інвалідність.

«Соціальні» ознаки також можна розділити на кілька підгруп. Перша підгрупа включає ознаки, які стосуються духовного та інтелектуального буття людини, зумовлені його вільною волею: релігія, віросповідання, політичні та інші переконання. До другої підгрупи відносяться ознаки, що характеризують приналежність людини до певної групи: національне, родове, етнічне, соціальне та інше походження, приналежність до національних меншин, народження, країна походження, громадянство і мова. Ці ознаки можуть уточнюватися залежно від існуючої дискримінаційної практики. Замість «приналежності до меншин» можуть, наприклад, використовуватися більш конкретні категорії, такі як «племена», «касти», «сексуальні меншини».

До третьої підгрупи належать ознаки, що визначають становище людини в суспільстві: економічне, матеріальне, майнове, станове та інше положення, правовий і соціальний статус, приналежність до виробничих секторів [6, с. 38-39].

Враховання відмінностей між людьми, підкріплених цими ознаками з метою неправомірного обмеження прав чи можливостей, варто називати дискримінацією. Таким чином дискримінація є похідним від поняття рівності та не входить до її змісту.

Однак законодавство практично всіх світових країн містить виключення з правил рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом, що є предметом іншого нашого наукового дослідження. Втім, з'ясування сутності змісту досліджуваного поняття без загального аналізу виключень не є можливим.

Член Підкомісії ООН з попередження дискримінації і захисту меншин Е. Санта-Крус вважає правомірними відмінності, засновані на індивідуальних особливостях людини, таких як талант, фізичні та розумові здібності та інші вроджені здібності, гідність чи поведінку, оскільки вони знаходяться під її контролем. Виникає питання, чи завжди відмінності, засновані на індивідуальних особливостях, правомірні. Для того, щоб думка Е. Санта-Крус була обґрунтована повною мірою, О.В. Вашанова вважає, що необхідний ще один критерій встановлення факту дискримінації, відсутність значимості ознаки для обмеження користування тим чи іншим правом, оскільки застосування одної і тієї ж ознаки в одних випадках веде до дискримінації, а в інших ні. Наприклад, застосування такої ознаки як інвалідність для обмеження права на працю в деяких сферах суспільної діяльності не вважатиметься дискримінацією, а для обмеження виборчих прав – буде. При визначенні того, чи є відмінність доволіною чи ні, важливу роль відіграє не сама ознака, а взаємозв'язок між ознакою і правом, у зв'язку з яким проводиться різниця [6, с. 38-39].

Продовжуючи встановлення змісту досліджуваної засади, вважаємо, що рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом, будучи такою правовою категорією як засада (принцип), володіє двоюкою природою: і як право на рівність, і як обов'язок її дотримання.

Втім, існує підхід, що рівність розуміється тоді, коли говорять, що всі люди мають однакові права, наголос на рівність свідчить про те, що рівність це також право людини, таке ж, як і інші права [7, с. 112].

Аюб Нізар зазначає, що людина, яка знаходиться в суспільстві постійно взаємодіє з іншими людьми, тому вона несе обов'язки і у відношенні до суспільства, і у відношенні до співгромадян. Тому обов'язок настільки ж важливий і необхідний елемент правового статусу індивіда, як права і свободи. Стаття І Загальної Декларації прав людини проголошує: «Всі люди народжуються вільними і рівними в правах. Вони наділені розумом і совістю і повинні діяти у відношенні один до одного в дусі братерства» [8, с. 16].

С.Є. Єгоров вважає право на рівність усіх осіб перед законом і правом без будь-яких відмінностей, на рівний захист закону матеріальним стандартом прав людини [9, с. 10].

О.Ф. Воронов називає рівність сторін функціональним принципом судочинства [10, с. 9].

Враховуючи думки, наполягаємо, що рівність учасників судового процесу перед законом і судом як конституційна засада судочинства, власне як сама рівність, є поєднанням і права, і обов'язку, вектором правозастосування, загальною настановою та гарантією прав і свобод людини.

Значення засади рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом полягає в тому, що вона:

- є основою миру, спокою, прогресу в розвитку суспільних відносин;
 - є складовим елементом засади верховенства права та справедливості, є їх базовим уставним елементом;
 - є основою судочинства та становить підвалину для застосування аналогії права;
 - є також гарантією правосуддя, забезпечення прав і свобод людини, законних інтересів фізичних і юридичних осіб;
 - забезпечує узгодженість норм матеріального та процесуального права;
 - є основою тлумачення суб'єктом правозастосовної діяльності (судом) норм права, виступаючи орієнтиром в їх розумінні;
 - служить основою й вихідним положенням для вдосконалення окремих інститутів і правових норм процесуальних галузей права, розвитку процесуально науки й процесуальних гарантій правосуддя.
- Функції засади рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом як конституційної засади судочинства обумовлені місцем та роллю цієї засади в системі регулювання суспільних відносин.

Функції принципів права розглядаються О.О. Уваровою як основні напрями їх впливу на суспільні відносини і на правове регулювання, що визначаються призначенням принципів права як ціннісного і системоутворюючого елементу права. Вплив на суспільні відносини здійснюється принципами права, перш за все, через правосвідомість учасників правового регулювання, оскільки саме завдяки принципам право сприймається як втілення ідей свободи, рівності, гуманізму і справедливості, через звернення до принципів права у людей формуються уявлення про вимоги права і повага до нього, розуміння цінності правового регулювання [11, с. 10].

Вважаємо, що як і будь-якій правовій категорії засади рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом властивий ряд функцій.

Досліджуючи працю Т.І. Фулей знаходимо, що основними функціями загальнолюдських принципів права є регулятивна, яка одержує практичне втілення в двох аспектах: констатуючо-статичному та творчо-динамічному; інтерпретаційна; коор-

динаційна (узгоджувальна); уніфікуюча; програмна (прогностична) [12, с. 16].

Важко не вважати конституційну засаду рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом однією із загальнолюдських. Однак, зважаючи на розроблені види функцій, запропонуємо також власне бачення функцій досліджуваної засади.

Оскільки рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом знаходить своє втілення в нормах права, то перш за все, їй притаманні функції права: загальносоціальні та спеціально-юридичні.

Якщо розглядати функції рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом у загально-соціальному значенні, то економічна роль засади рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом полягає у її матеріальному аспекті: встановленні засад рівності в питаннях спільної сумісної власності подружжя, презумпції рівної частки учасників товариства, рівності учасників у праві залучення експерта та оплаті його праці, рівного поділу судових витрат між учасниками проваджень тощо.

Політична загальносоціальна функція засади рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом проявляється шляхом того, що встановлюючи засаду рівності, правові норми закріплюють її не лише з точки зору її змісту, але як і елемент політичного статусу громадян в межах держави Україна.

Виховний вплив рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом відображає ідеологію суспільства та держави, здійснює специфічний педагогічний вплив на суб'єктів права (учасників судового процесу), формує мотиви правильної поведінки всіх учасників судового процесу.

Комунікативно рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом формує взаємозв'язки між учасниками судочинства, встановлює комунікативні засади спілкування учасників поза процесом дотримуючись рівності у спілкуванні, уникаючи егоїстичного та нахабного відношення у спілкуванні між собою.

На спеціально-юридичному рівні рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом виконує регулятивну функцію та охоронну, що розвивають суспільні відносини.

Регулятивна функція засади рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом сприяє задоволенню їх інтересів, відкриває простір для їх активності, ініціативи, перспектив та можливостей реалізації ними своїх прав, використання тактики процесу.

Охоронна функція засади рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом спрямована на охорону суб'єктивних прав та забезпечення соціальної справедливості при реалізації форм та способів юридичного захисту та юридичної відповідальності, порядку їх застосування.

Якщо розглядати рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом як філософсько-правову категорію, звертаючись до філософського сприйняття та виховного впливу засади, то варто виділити серед її найважливіших функцій такі: світоглядну, відбивно-інформаційну, аксіологічну, виховну.

Світоглядна функція досліджуваної засади полягає у формуванні в людини загального погляду на право, права людини, правову реальність реалізації рівності людей, тобто на існування і розвиток рівності всіх людей як одного із способів людського буття. Ця функція певним чином вирішує питання про сутність і місце рівності людей у світі, її сутності, цінності і значущості в людському бутті та суспільства в цілому або, іншими словами, формує правовий світогляд людини з позиції рівності всіх людей перед законом і судом.

Відбивно-інформаційна функція забезпечує адекватне відображення рівності як специфічного об'єкта, виявлення її істотних елементів, структурних зв'язків, закономірностей. Це відображення синтезується в картині правової реальності реалізації даної засади як учасниками, так і судом.

Аксіологічна функція засади рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом полягає в розробці уявлень про неї як про правову цінність, у контексті уявлень про рівність як правовий та світоглядний ідеал в інтерпретації її з позицій цих ідеалів правової дійсності, критика її структури і змісту.

Виховна функція рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом реалізується в процесі формування правосвідомості та правового мислення через розробку правових установок, у тому числі такої важливої якості культурної особистості як орієнтація на справедливість і повага до права, створення ідеальної моделі прав людини в Україні.

Окрім того, можна виділити особливі умови для реалізації конституційної засади рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом:

1. Закріплення засади рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом у Конституції України.

2. Особлива, як для кожної держави, в тому числі України, система органів судової влади, їх статус.

3. Наявність матеріальних та процесуальних гарантій реалізації цієї засади судами України.

4. Застосування диференційованої процесуальної процедури до різних видів юридичних справ, що суворо регламентована.

Висновок. Підсумовуючи викладене, необхідно зазначити, що конституційна засада рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом перебуває у тісному взаємозв'язку із суспільними відносинами. Суспільні відносини рівності складають її матеріальний зміст, а відносини судового процесу – процесуальний.

Функції досліджуваної засади невід'ємні від суспільних відносин та спрямовані на їх упорядкування, таким чином виражаючи універсальні ознаки рівності. Забезпечуючи як права, так і обов'язки учасників, вони володіють двоюкою структурою, безперервністю свого існування та тривалістю дії.

Література:

1. Уварова О.О. Шляхи дослідження правозастосовної функції принципів права / О.О. Уварова // Форум права. – 2007. – № 2. – С. 217–222.
2. Иванов Р.Л. О понятии принципов права // Вестник Омск. ун-та. – 1996. – Вып. 2. – С. 115–118.
3. Горелов А.А. Основы философии: учебник для студ. сред. проф. учеб. заведений / А.А. Горелов. – 9-е изд., стер. – М.: Издательский центр «Академия», 2010. – 256 с.
4. Ушаков Е.В. Введение в философию и методологию науки: Учебник / Е.В. Ушаков. – М.: Издательство «Экзамен», 2005. – 528 с.
5. Філософія науки. Конспект, лекцій для аспірантів, пошукачів та магістрів. / Укл. В.М. Пронський, С.М. Комунаров. – К.: НТУУ «КПІ», 1997. – 200 с.
6. Вашанова О.В. Принцип недискриминации личности в международном праве: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. – Москва, 2004 – 232 с.
7. Федорчуков Я.Ф. Специальные принципы международной защиты прав человека: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. – Москва, 2002. – 148 с.
8. Аюб Низар. Взаимодействие внутрисударственных и международных юридических механизмов защиты прав человека: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. – Москва, 1998 – 142 с.
9. Егоров С.Е. Общепризнанные принципы и нормы о правах человека в уголовном процессе России: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. – Москва, 2003. – 262 с.
10. Ворнов А.Ф. Эволюция функциональных принципов гражданского процесса: дис. ... доктора юридических наук: 12.00.15. – Москва, 2009. – 500 с.

11. Уварова О.О. Роль принципів права у процесі правозастосування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / О.О. Уварова ; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х., 2009. – 20 с.
12. Фулей Т.І. Сучасні загальнолюдські принципи права та проблеми їх впровадження в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Т.І. Фулей ; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – К., 2003. – 20 с.

Костенко М. А. Содержание и функции равенства всех участников судебного процесса перед законом и судом как конституционная основа судопроизводства в Украине

Аннотация. Статья посвящена установлению содержания и функций конституционной основы равенства всех участников судебного процесса перед законом и судом путем выяснения ее смысла и способов воздействия на общественные отношения, с целью их упорядочения. Раскрывается двойное понимание содержания основы и использованы разные подходы к установлению ее функций. Обращено внимание на особые условия реализации исследуемой основы.

Ключевые слова: содержание, функции, конституционная основа равенства всех участников судебного процесса перед законом и судом, правосудие, судопроизводство.

Kostenko M. Content and functions of equal protection of the law and court for all the participants in a trial as the constitutional principle of the Ukrainian judicial system.

Summary. The article is dedicated to the constitutional principle's content and functions' determination of equal protection of the law and court for all the participants in a trial through ascertainment of its sense and measures of social relations influence in order to regulate them. The dual conception of the principle content is exposed and different approaches of its functions' determination are used. The specific conditions of under study principle implementation are taken notice.

Key words: content, functions, constitutional principle of equal protection of the law and court for all the participants in a trial, justice, judicial system.